

М.: Терра. – 1996. – Т. 16(5–1). – 448 с. 11. ЦАМО РФ. – Ф. 407, оп. 9837, д. 2, л. 202. 12. *Операции Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.: Военно-исторический очерк.* – М.: Воениздат, 1958. – Т. 1. – 214 с. 13. *Сборник боевых документов Великой Отечественной войны.* – М.: Воениздат, Вып. 36, 1958. – 292 с. 14. *Некоторые выводы по десантным операциям за 1941 г. (Сборник материалов по изучению опыта войны).* – М.: Воениздат, 1942. – №1 – С. 9–18. 15. *Керченская операция (декабрь 1941 – январь 1942 гг.): Краткий очерк.* – М.: Воениздат, 1943. – 50 с. 16. *Зубков А. Керченско-Феодосийская десантная операция. (26.12.1941 – 2.01.1942).* – М.: Воениздат, 1974. – 93с. 17. *Елисеев И. Керченско-Феодосийская десантная операция. (Проведенная частями Закавказского фронта, кораблями Черноморского флота, Азовской военной флотилией): Морской сборник, 1971. – № 11. – С. 66–71.* 18. *Марков И. Керченско-Феодосийская десантная операция (декабрь 1941 – январь 1942 гг.)* – М.: Воениздат, 1956. – 125 с. 19. *Ачкасов В., Павлович Н., Советское военно-морское искусство в Великой Отечественной войне.* – М.: Воениздат, 1973. – 403 с. 20. *Временное наставление по ведению военно-морских операций. (НМО-40).* – М.: Воениздат, 1940. – 240 с. 21. *Вьюненко Н.П., Мордвинов Р.Н. Военные флотилии в Великой Отечественной войне.* – М.: Воениздат, 1957. – 272 с. 22. *Развитие Советского военного искусства в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 г.г.): Учеб. пособие.* – М.: ВПА, 1978. – 260 с. 23. *Лаврентьев Н.М., Демидов Р.С., Кучеренко Л.А., Храмов Ю.В. Авиация ВМФ в Великой Отечественной войне.* – М.: Воениздат, 1983. – 452 с. 24. *Гриф секретности снят: Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Статистическое исследование.* – М.: Воениздат, 1993. – 256 с. 25. *Потери боевых кораблей и судов Военно-Морского Флота, транспортных, рыболовных и других судов СССР в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг., Главный штаб ВМФ.* – М.: Воениздат, 1959. – 298 с.

УДК [94(477+438):323]”1939\1945”

О.М. Каліщук

Волинський національний університет
імені Лесі Українки

УКРАЇНСЬКЕ ТА ПОЛЬСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ І МІЖНАЦІОНАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

© Каліщук О.М., 2010

Досліджується процес формування та еволюції поглядів на розбудову держави української та польської політичних еліт та їх вплив на розгортання протистояння на українсько-польському порубіжжі. Зроблено спробу показати відмінності бачення майбутнього суміжних територій як історіографічну проблему.

In the article the process of forming and evolution of looks is probed to re-erecting of the state of the Ukrainian and Polish political elite and their influence on development of opposition on an ukrainian-polish border. Done attempt to rotting the differences of vision future of contiguous territories as historiography problem.

Україна та Польща мають чимало спільних сторінок минувшини. Далеко не завжди вони були мирними, за століття між українцями та поляками накопичилися численні кривди та образи. ХХ ст. лише додало додаткові пункти до переліку взаємних звинувачень. Особливо глибокий слід у

національній та суспільній свідомості поляків залишило міжнаціональне протистояння у роки Другої світової війни.

Одним із аспектів проблеми, який викликав найгостріші дискусії як в українському, так і польському суспільствах, стало встановлення причин тих трагічних подій. Серед причин протистояння вчені називають драматичну історію українського та польського народів у XVI – XVIII ст., що залишила у свідомості багатьох поколінь задоволені, але не забуті взаємні кривди, почуття соціальної несправедливості; досвід і висновки з програної українцями війни з Польщею у 1918 – 1919 рр., які вказували на останню, як на одну з головних перешкод у побудові незалежної України; національну політику II Речі Посполитої на східних територіях, що ґрунтувалася на засадах націоналізму й усунення інших національностей від участі в державному і громадському житті (справа автономії та самоврядування, проблема земельної реформи, освітня політика, порушення громадянських прав і свобод, репресії проти українців); терористичну і саботажну діяльність Української військової організації (УВО), а потім Організації українських націоналістів (ОУН) на території Польщі; підбурювальну роль обох тоталітарних режимів — радянського і німецького — у роздмухуванні українсько-польського конфлікту; деморалізуючий вплив війни, яка спричинила велике моральне спустошення і відхід від норм соціальної поведінки, зумовили кривавий і злочинний характер конфлікту тощо [1, с. 156].

Ми б хотілося наголосити лише на одному аспекті згаданої проблеми. Йдеться про те, що трагічні події на українсько-польському порубіжжі стали складовою державотворчих змагань обох націй. Адже саме територіальні суперечки необхідно вважати найпоширенішою причиною етнополітичних конфліктів, водночас як і особливо небезпечними вони стають тоді, коли приводом для них є прагнення етнічної спільноти створити незалежну державу [2, с. 250].

Ґжеґож Мотика вказує на відмінності ситуації, в якій опинилися українці і поляки після розв'язання Другої світової війни: наскільки для поляків втрата державності 1939 року була народною трагедією, настільки для українців війна стала шансом на здобуття незалежності [3, с. 68–69].

Як зазначає більшість українських і польських учених, під час Другої світової війни було відсутнє бажання порозумітися: фактично на одних і тих самих теренах поляки хотіли відродити свою незалежність, а українці — побудувати свою державність. Відповідно, як зазначає Ґжеґож Мотика, під час переговорів, що вели між собою представники обох підпілля, поляки пропонували, щоб українці підтримували їхнє прагнення на побудову незалежної і вільної держави (натомість обіцяючи культурну та національну автономію у межах Польської держави); але українська сторона виступала майже з ідентичними пропозиціями полякам, які будуть мешкати в Українській незалежній державі. І при цьому обидві сторони де-факто не хотіли і не могли відійти від своїх позицій [4, с. 12].

При цьому, зауважує, наприклад, Богдан Радченко, і поляки, і українці вважали Волинь своєю, включаючи цю територію до меж тих держав, які вони збиралися в найближчому майбутньому побудувати. До того ж обидва народи вважали, що ніхто не може ні заперечити внеску, зробленого ними в розвиток краю, ні пред'явити територіальні претензії [4, с. 156].

Виходячи із принципу територіальної цілісності Польської держави у її кордонах 1939 року, поляки вважали західну частину України польською територією, що повинна була й надалі належати Польщі після перемоги союзників над націонал-соціалістською Німеччиною [5, с. 370].

Документи свідчать, що чільники українського та польського підпілля вже 1941 року проводили консультації щодо майбутніх кордонів та позицій сторін у цьому питанні (кількість розмов точно не відома, однак з рапортів можна припустити, що їх було кільканадцять [6, с. 188]). Якщо узагальнити підходи, то їх можна сформулювати так. На думку представника ОУН, Польща, Чехословаччина, Україна і Росія повинні створити потужний слов'янський вал проти німецького походу. Реалізація такої постави залежала від прийняття Польщею справедливого рішення про перенесення своїх східних кордонів, яке б ґрунтувалося на етнографічному принципі. Східні межі Польщі 1939 року, з огляду на позицію Сталіна, були нереальними. Цікаво, що вже у жовтні 1942 року керівництво ОУН (ще до Сталінградської битви) бачило реальність перемоги СРСР і вказувало

польській стороні неможливість збереження кордону за Ризьким мирним договором. Українська позиція ґрунтувалася на засаді створення своєї держави власними силами у етнографічних межах, а свою свободу українці захищатимуть зі зброєю у руках [7, с. 63–64].

Серйозною перешкодою у напрацюванні спільної позиції щодо українського питання стали розбіжності у середовищі польської політичної еліти у баченні шляхів його вирішення. Польський історик П. Ебергард звертає увагу на існування двох протилежних точок зору у польському політичному таборі. Перший, репрезентований О. Гуркою, зводився до тези про зацікавленість Польщі у створенні незалежної Української держави. Передбачалось, що східні кордони Польщі після війни повинні були б дещо змінитися, внаслідок чого декотрі території мали б увійти до складу майбутньої Української держави. Другий напрям репрезентував Б. Лонгхемпс де Бер'єр, який вважав, що незалежна Україна стане небезпечнішим сусідом, аніж Росія, і відповідно східні кордони Польщі не повинні підлягати змінам. Як слушно вважає П. Ебергард, все це не дало змоги польській політичній еліті розробити спільну платформу у цьому питанні і уряд став на позицію незмінності східних кордонів [8].

Стосовно позиції Польської соціалістичної партії, то у її офіційному органі були визначені дві основні умови співпраці з українцями, які звучать швидше як ультиматум: 1) визнання суверенності польського народу на Східну Малопольщу; 2) східні землі Речі Посполитої ніколи не будуть у складі України, але інтегрованою частиною Польщі [9, с. 582].

Доктор В. Свірський у “Нарисі проекту відбудови Червенської землі та нормалізації в ній внутрішніх справ, необхідних по діях військових та окупаційних урядів 1939 – 1943 рр.”, важливого значення надавав посиленню польської смуги по лінії Перемишль — Львів — Тернопіль, де Львів “повинен був знаходитися на суто польському просторі” [10, с. 207].

У листопаді 1942 р. був розроблений „План пропаганди в українській справі” (Незважаючи на те, що документ був розроблений у листопаді 1942 р., він не втратив актуальності і в період загострення українсько-польських стосунків, бо 25-го серпня 1943 р. він був переданий до Національної ради) [11, с. 14–29]. У ньому, уже вкотре, основною метою діяльності польського руху опору називалося утримання „кресів” у складі Польщі. Саме незмінність польських територій, на думку авторів документа, мала стати умовою для існування потужної Польщі, „яка буде здатна до захисту від будь-яких зазіхань як з боку більшовиків, так і тевтонської агресії” [11, с. 14]. З огляду на це, наводилися аргументи, чому саме Польська держава повинна домагатися цієї мети. Вважалося, що усі чинники (військові, господарські та ідеологічні, міжнародно-правничі, політичні, історичні та культурні) „свідчать про необхідність стояти на своїх позиціях” [11, с. 15–16].

У “ситуаційному аналізі зі Східних Земель” “Східного Бюро”, датованому січнем 1943 р., в частині, що стосувалася українців говорилося: “Підсумовуючи, можна загалом підкреслити, що більшість українського населення або ж псевдоукраїнського на східних землях Речіпосполитої, загалом позитивно зустрине повернення на ці землі польської державності [...]. Потрібним є розвиток відповідної пропагандивної акції, що вплине на свідомість тієї людності. Проте акція такого типу в жодному разі не повинна мати об'єднавчого характеру [...] з пропагандивної акції повинно з'явитися відчуття сили Польщі [...] впевненості в поверненні Польської держави на ці землі і повинна вона створити серед населення глибоке переконання, що Польська держава гарантуватиме стабілізацію стосунків, впевненість в майбутньому [...] і перш за все правосуддя та справедливість. Проте вона не повинна залишати жодних сумнівів у тому, що тих, хто буде виступати проти Польської Держави і поляків, спіткає сувора, але справедлива кара” [12, с. 32].

Не можна не оминати “Тези в справі української політики”, які після довгих дискусій і обговорень були ухвалені польським урядом 31 березня 1943 р. З огляду на великий обсяг, та те, що документ є введений до наукового обігу раніше [13, с. 200–201], обмежимося лише кількома заувагами. По-перше, документ був написаний в дусі політики „федералізму” і „прометеїзму”, по-друге, він абсолютно не вирішував болючого для українців питання визнання Польщею їхніх прав на створення незалежної держави на теренах Західної України, по-третє, прийняття саме такої декларації завело в глухий кут переговори між українським та польським підпіллям і було неоднозначно сприйняте керівними колами останнього.

Можна говорити про те, що до березня 1943 року з боку еміграційного уряду в Лондоні не було чітких інструкцій у цій справі. Щодо важливості цього документа, то, як вважає відомий дослідник цієї проблематики Євген Місило, навіть в обмеженому вигляді ця програма не знайшла підтримки у більшості політичних угруповань, які діяли на території Польщі [14]. З цієї ж думкою погоджується і Роман Дрозд, який зазначає, що “виглядало мало реальним, щоб в хвилину, коли українці розпочали боротьбу за власну державу, вони могли задовольнятися цими пропозиціями” [15].

Зустрівшись віч-на-віч з прагненням українців до незалежності та їхньою збройною боротьбою, позиції більшості польських угруповань радикалізуються, про що свідчить, наприклад, документ складений 27 травня 1943 р. для командування АК. Відповідно до цього звіту позиція польських політичних угруповань виглядала так: 1) повне заперечення української проблеми, підтримка політики “екстермінації”, тобто депортації українського населення; конкретно — розсіювання на польській території або виселення в радянську Україну (ця політична лінія була лінією “Стронніцтва Народового”, “Шанца” (повна назва цієї організації, заснованої у жовтні 1939 р. — „Національно радикальний табір „Шанець”; вона вела підпільну діяльність на окупованих територіях і знаходилася в опозиції до Делегатури уряду і Головної Команди АК) та КН (Конфедерацію нації утворили в травні 1940 р. діячі передвоєнного національно-радикального угруповання „Фаланга”; до її складу увійшли також такі націоналістичні організації, як „Побудка”, „Таємна армія польська”, „Союз збройного чину”, „Гвардія національної оборони” та ін.; з її ініціативи були створені військові загони під назвою „Сконфедеровані військові відділи” (згодом „Збройна Конфедерація”), частина їх разом з „Побудкою” перейшла під керівництво Головної Команди АК, інша ж увійшла до збройних загонів, утворених під керівництвом Організації національного порозуміння, створеної Стронніцтвом народовим на переламі 1943–1944 рр.); 2) вирішення української проблеми всередині польської держави, рівність у правах та обов’язках із поляками, культурний розвиток, функціонування українських шкіл (ця політика мала підтримку “Стронніцтва Людового” (Стронніцтво людове (Селянська партія) утворена у 1931 р. шляхом об’єднання Стронніцтва людового „Пяст”, Стронніцтва людового „Визволення” і Стронніцтва хлопського; представники СЛ увійшли до складу еміграційного уряду і Національної ради), “Стронніцтва Праці” (Стронніцтво праці (Робітничка партія), було засноване у 1937 р.; його діячі входили до складу еміграційного уряду, Національної ради, Делегатури уряду, ПКП, КРП, РНС), ВРН (“Вільність, Рівність, Незалежність” (Соціалістична партія), називалася також “Рух працюючих мас Польщі” виникла у листопаді 1939 р. внаслідок реорганізації Польської соціалістичної партії – О.К.), ОПВ (Обоз воюючої Польщі (ОПВ – Obóz Polski Walczącej) утворили представники, наближені у міжвоєнний період до санаційних урядів. Його очолив колишній міністр Ю. Пясецький. Організація хоч і визнавала уряд в еміграції, проте знаходилась в опозиції до його Делегатури в краї), КН, ПВ („Польща бореться” (ПВ – Polska Walczy); свою позицію щодо української проблеми організація окреслила у березні 1943 р. в декларації стосовно українського питання, зокрема ПВ виступала за необхідність створення незалежної Української держави на Наддніпрянщині з центром у Києві, одночасно підкреслюючи неподільність територій Польщі), “Меча і Плуга” [16, с. 159–160].

У відділі БіП штабу Львівської АК було підготовлено кілька проектів, що підкреслюють виразну національну та політичну антипатію стосовно українців з боку так званих “кресов’яків”. У одному з проектів, датованих серпнем 1943 р., читаємо:

“1. Утримання східних земель в кордонах Польщі.

2. Нещадне викорінення всіх українців (і білорусів), котрі у будь-який спосіб виступили самостійно, або співпрацювали з окупантами, проти Польської держави і народу. Виконати це належить ретельно, у швидкому і спрощеному порядку, якщо навіть доведеться розбудувати на якийсь час у великих масштабах судові та каральні органи.

3. Надати українцям можливість обрати собі інше громадянство, щоб в такий спосіб позбутися хоча б частини цього небажаного елемента.

4. Для решти українців, які залишаться в Польщі, встановити обмежені громадянські права, розселити їх по всій території країни і застосувати до них політику, яку вони могли б запровадити по відношенню до нас, якщо ми опинилися б в кордонах їхньої держави (обмеження або заборона у придбанні землі, відчуження).

5. Конфіскація церковного або костельного майна без будь-яких відшкодувань.

6. Ліквідація церкви як розсадника націоналізму.

7. Знищення усіляких натяків на існування будь-якої української національної окремішності та цілковите ополячення цього елементу” [13, с. 212–213].

Цікавим з цього погляду є зауваження польського історика Р. Тожецького. Він вказує на побутування серед польських керівних кіл підпілля трьох можливих варіантів вирішення українського питання: перший — заперечення існування українського народу як такого — аж до його переселення; другий — розв’язання українського питання в рамках Польської держави; третій — можливість створення автономії українців у складі Польської держави [10, с. 212].

Як зауважує Леонід Зашкільняк у традиційних тонах “віковичної приналежності Волині до Польщі”, звинувачень “політично несвідомих елементів українського суспільства” у співпраці з німцями були витримані документи, що поширювало польське підпілля на цих теренах. Зокрема, у “Заклику Волинської землі”, датованому січнем 1944 р., говорилося про “культурну та цивілізаційну працю Польщі на цих теренах”, яка дає полякам право вимагати приналежності Волині до Польщі [17, с. 193–194].

Згадаємо також, що становище непорушності східного кордону Польщі декларувалося у польській публіцистиці та пропаганді. Автори неодноразово при цьому підкреслювали, що розуміють прагнення українців до незалежності і підтримують утворення їх державності, однак українці повинні розуміти, що Польща має історичне право на Креси. Однак жодних пропозицій, як погодити між собою українські прагнення і польську позицію, ми там не знайдемо [18, с. 316]. Так, у газеті “Велька Польска” від 19 квітня 1943 року читаємо: “Останнім часом голосною справою стала справа України, бо німці, які в середині минулого століття винайшли український народ для своїх цілей, тепер спішно його творять. Німці винайшли не тільки українців, але також гуралів, шльонзаків і багато інших “народів”, для того, щоб ослабити поляків і легше втримувати великі простори під своїм пануванням”. Або ж автори газети “Шанец Кресови” від 21 березня 1943 року переконували: “... східні землі Речі Посполитої були і є виключно польськими землями, до яких ніхто, крім нас, немає справи – ані більшовики, ані українці. Руський народ, що проживає на цих територіях, ми вважаємо за плем’я, яке складає частину польського народу...” [19].

У цьому контексті цілком логічно є позиція Варшавської делегації у червні 1943 року щодо ухвали уряду, яка запевняла автономію для населення “Східних Кресів” за умови їх лояльності до Польщі: “Мусимо підкреслити, що ухвала уряду в справі українській, де мовиться про територіальну автономію — може викликати серед польського населення огірчіння, обурення й заколот” [20, с. 35].

Говорячи про українську позицію, то висвітлити проблему хочеться згадкою матеріалів II Великого збору ОУН (Рим, 26 – 27 серпня 1939 р.), який окреслив формат та плани організації. Характерно, що серед “відвічних ворогів” Польща всюди послідовно названа на другому (після Радянського Союзу — імперіалістичної Москви) місці, при тому, що II Річ Посполита найбільше поборювала ОУН, а також очевидно незабаром мала стати першою жертвою в майбутньому європейському полум’ї. Основоположний принцип етнонаціональної політики був сформульований так: “Своє відношення до національних меншин держава узалежнить від їхньої постави до визвольних змагань України та її державності”. Земля і майно, насаджених окупаційними владами на українській території колоністів (передусім йшлося про польських осадників у Західній Україні), мали бути конфісковані, а самі колоністи — виселені за межі країни. Наголосимо: не знищені. Виняток становили давні поселенці. І хоч у відозві Збору пролунало гасло “Україна для українців!”, проголошений загальний тон міжнаціональних стосунків був, наскільки можливо, доволі виваженим. Крайнощі, на наш погляд, були скоріше виявом, наслідком політичного напруження,

результатом впливу модної ідеології, аніж органічним гіпертрофованим шовінізмом і расизмом [21, с. 399–423].

Хочеться посплатися на однозначні твердження д-р В. Горбового, датовані серпнем 1941 р.: “Вирішення проблеми взаємин українців з поляками буде залежати від того, хто буде ці справи регулювати. Коли німці — то наразі немає про що говорити. Коли ж маємо ці справи вирішити між собою, то мені здається, що польська сторона психологічно не приготовлена до мирного поладження спірних питань. Ми не можемо зрезигнувати з лінії Сяну і Бугу, бо це означало б зректись найбільш національно вартісного елемента (...). В такій ситуації одинокий вихід — збройно ці справи вирішувати, як це було в 1918 році” [20, с. 36].

Слід згадати відому в історіографії позицію стосовно поляків, оприлюднену у рішеннях Другої конференції ОУН (квітень 1942 р.), яка полягала у такому: “Стоїмо за злагіднення польсько-українських відносин у сучасний момент міжнародньої ситуації й війни на платформі самостійних держав і визнання та панування права українського народу на західноукраїнських землях” при одночасній протидії антиукраїнським інтригам з боку польських шовіністичних елементів на цих теренах [22, с. 69–70].

Напередодні III Великого збору ОУН в липні 1943 р. була поширена відозва проводу до польського населення, в якій наголошувалося на потребі спільної боротьби проти Німеччини та СРСР, а також містились звинувачення у небажанні визнати право українського народу на власну державність. Цей документ з’явився після чергових невдалих переговорів, що відбувались у період 7–10 липня 1943 р. з ініціативи Волинського окружного делегата уряду Польщі.

Врешті-решт, як зауважує Ігор Цепенда, на західноукраїнських землях були зосереджені головні українські національно-патріотичні сили, які зі зброєю в руках прагнули реалізувати ідею відновлення державності, що, своєю чергою, суперечило стратегічним планам польського керівництва щодо майбутнього територій [7, с. 118].

Представник української історіографії у діаспорі Тарас Гунчак у своїй роботі вказує, що українські провідники бачили безумство українсько-польського двобою й намагалися уникнути можливого кровопролиття. Він говорить, що 8 березня 1943 р. представник польського еміграційного уряду інформував Сікорського, що ОУН поки відсуває питання українсько-польських кордонів. У цьому контексті слід згадати Комунікат ОУН, датований жовтнем 1943 р., у якому прямо вказувалося, що “...польсько-українська різниця лежить сьогодні в інтересі Німеччини, а в першу чергу — в інтересі большевицької Москви, яка шляхом взаємного фізичного винищення українців і поляків змагає до тим легшого поневолення обох народів та заволодіння їхніми землями. Провід ОУН самостійників-державників осуджує акти взаємних масових убивств, звідки вони не походили б, і взиває все українське громадянство бути чутким на ворожу інспірацію та дотримуватись постави, яку диктує інтерес національно-визвольних змагань українського народу” [23, с. 175].

Посилається Т. Гунчак, зокрема, і на протокол українсько-польської конференції, у якому говорилося: “...обидві сторони визнають, що існування самостійних держав, Української і Польської, лежить в інтересах обох народів, українського і польського, та для подальшого майбутнього обох народів є історичною необхідністю” [24, с. 233]. Керівництво ОУН було згідне відкласти вирішення питання кордонів на післявоєнний час і перш за все намагалося втягнути АК до спільної боротьби з Радянським Союзом [25, с. 176]. У той час, як польське суспільство стояло за “непорушність східних кордонів” і не погоджувалося на компроміси у цій справі (як приклад, можна згадати бодай депеші РСН, Делегатури і АК, датовані 1 березня 1944 р., у яких підкреслювалося неприйняття початку дискусії на тему ревізії східних кордонів [26, с. 294–295])

Як зауважує Михайло Савчин, безуспішність переговорів послаблювала позиції обох сторін, одночасно сприяючи наступу тоталітарних сил, що закінчився антипольськими акціями на західноукраїнських землях та операцією “Вісла” [27, с. 241]. Адже, підтримуючи ворожнечу, провокуючи і поглиблюючи її, вони намагалися нейтралізувати, виснажити визвольну боротьбу обох народів, руками останніх винищувати один одного, тримати їх в атмосфері страху, підозри, взаємної ненависті і покори, реалізуючи класичне гасло “розділай і володаруй” [28, с. 258].

На думку Леоніда Зашкільняка, взагалі зрозуміти волинські події можна лише у контексті українсько-польської “невідомої війни” (від початків українсько-польського протиборства в Галичині на початку ХХ ст. і до 1947 р. включно), яка з української позиції була національно-визвольною війною (боротьбою) за право створення незалежної держави на теренах спільного проживання українців і поляків [29, с. 33]. Територіальні суперечності слід вважати тим каменем спотикання, який так і не вдалося подолати українським та польським політикам. Символ Львова і українсько-польського пограниччя мав цілком інші політичні, національні і культурні ознаки, які не зближували, а вели до протистояння.

На фатальну роль у наростанні конфлікту непоступливості позицій обох сторін, антипольських та антиукраїнських настроїв населення, економічній та політичній вигідності деполонізації чи деукраїнізації західноукраїнських земель (для усіх зацікавлених сторін) вказує Олег Ленартович [30, с. 24].

Як бачимо, можна вважати, що однією з важливих складових розгортання українсько-польського протистояння на західноукраїнських землях (а для поляків — “східних кресах”) стало різне бачення майбутнього цих теренів. Українці, як зауважує Тарас Гунчак, були без останку віддані справі здобуття повного суверенітету над усією українською етнографічною територією, позаяк поляки наполягали на принципі *status quo ante bellum*, тобто становищі, що існувало до війни [31, с. 335; 32, с. 352].

1. *Протоколи узгоджень і розбіжностей, прийняті на міжнародних наукових семінарах “Українсько-польські відносини в роки Другої світової війни” // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2001. – №11.* 2. *Політологічний словник: Навч. посібник для студентів вищих навч. закл. / За ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005.* 3. *Мотука Г. Od Wołynia do akcji „Wisła” // Mówią wieki. – 2008. – Nr. 9 (wrzesień).* 4. *60 років волинської трагедії: Матеріали форуму українських і польських експертів та журналістів “Події на Волині: як жити з цим тягарем?”*, м. Острог, 11 – 12 квітня 2003. — К., 2003. 5. *Косик В. Українсько-польське протистояння під час німецької окупації // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць. – Вип. 16, Ч.1: На пошану д-ра іст. наук, проф. С.В. Кульчицького з нагоди 70-річчя від дня народження та 50-річчя наук. діяльності / Відп. ред. В.А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007.* 6. *Дзюбан О. Національно-визвольна боротьба українського народу 1941–45 рр. у світлі польських документів // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Вип. 2. (1995–1998). – Львів, 1999.* 7. *Цепенда І.С. Українсько-польські відносини 40–50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз. – К., 2009.* 8. *Eberhardt P. Polska granica Wschodnia 1939–1945. – Warszawa: Editions Spotkania, 1996.* 9. *Grünberg K., Sprengel B. Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X – XX wieku. – Warszawa: Książka i Wiedza, 2005.* 10. *Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa: W-wo Naukowe PWN, 1993.* 11. *Archiwum Adama Bienia. Akta narodowościowe (1942–1944) / Opr. A. Roliński. – Kraków: Wyd-wo Biblioteki Jagiellońskiej s Księgarni Akademickiej, 2001.* 12. *Шушкін І. Українська проблема в політиці польського еміграційного уряду та підпілля в період “Волинської трагедії” // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Острог: Національний університет “Острозька академія”, 2004. – Вип. 4: На пошану професора Миколи Петровича Ковальського.* 13. *Ільюшин І. Українська повстанська армія і Армія крайова. Протистояння в Західній Україні (1939 – 1945 рр.). – К.: Вид. дім “Кієво-Могилянська академія”, 2009.* 14. *Misilo E. Kwestia ukraińska w polityce polskiego rządu i podziemia w latach 1939–1944. Dokumenty // Zycmpichi. – 1990. – №3–4.* 15. *Drozd R. Ukraińska Powstańcza Armia. Dokumenty-Struktury. – Warszawa: Buchard edition, 1998.* 16. *Siwicki Mikołaj. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. Tom drugi. – Warszawa, 1994.* 17. *Зашкільняк Л. Українське питання в політиці польського еміграційного уряду і підпілля в 1939 – 1945 роках // Волинь і Холмщина 1939 – 1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння: Дослідження, документи, спогади / Голова редакційної колегії Ярослав Ісаєвич. – Львів, 2003.* 18. *Szczepaniak E. Rok 1943 na kresach południowo-wschodnich RP w świetle publikacji prasowych polskiego państwa podziemnego // Pamięć i Sprawiedliwość. – 1997/8. – Nr.8. – S. 316.* 19. *CA MSWiA. – OUN, sygn. IX/134. – Вр.* 20. *Гридень В. Чи*

можна було уникнути проливу крові з поляками? (1939–1945) // Вісті Комбатанта. – 1991. – Ч 2 (172). 21. Матеріали Другого Великого Збору Українських Націоналістів // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / Упор. Т. Гунчак і Р. Сольчаник: У 3 т. – Т. II. – Сучасність, 1983. 22. ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів боротьби 1929–1955 рр. (Збірка документів). – Вид. ЗЧ ОУН. 1954. 23. Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія. Її тенеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. – Ч.1: Німецька окупація України: Репринтне вид. – Дрогобич: “Відродження”, 1993. 24. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. 25. Łukaszów J. Walki polsko-ukraińskie 1943–1947 // Zeszyty Historyczne. – Paryż. – 1989. – Z. 90 (t.455). 26. Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. – Т. 3: kwiecień 1943 – lipiec 1944. – Londyn, 1976. 27. Савчин М. Політика ОУН-УПА щодо українсько-польських відносин під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки / М. Савчин: Дрогобицький краєзнавчий збірник. Наукове видання історичного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. – Вип. IV / Відп. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич: Вимір, 2000. 28. Трофимович В. Деякі аспекти українсько-польських відносин у роки Другої світової війни // Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Історичні науки. – Острог, 2003. 29. Запекільняк Л. Невідома війна: українсько-польські стосунки на Волині і в Східній Галичині в 1939 – 1944 рр. // Педагогічна думка. – 2008. – №4. 30. Ленартович О.Ю. Спроби українсько-польського порозуміння в роки Другої світової війни // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вип.2. – Луцьк, 2009. 31. Гунчак Т. Поляки і українці під час Другої світової війни // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В.А. Смолій; Відп. ред. Ю.А. Пінчук. — К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. – Вип. 13. – У 2 ч.: Україна – Польща: історія і сучасність: Збірник наукових праць і спогадів пам'яті Павла Михайловича Калениченка (1923 – 1983). – Ч.1. 32. Гунчак Т. Втрачена можливість: Поляки та українці під час Другої світової війни // Війни і мир / За заг. ред. Л. Івшиної. – 1-ше вид. – К.: АТЗТ “Українська прес-група”, 2004.

УДК 94(477)“196/198”:623.746

А.І. Харук

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних та соціальних наук

ВІЙСЬКОВІ ПРОГРАМИ ХАРКІВСЬКОГО АВІАЗАВОДУ У 60–80-х рр. ХХ ст.

© Харук А.І., 2010

Досліджено основні тенденції розвитку військових програм, що реалізовувались на Харківському авіазаводі. Розглянуто питання створення на цьому підприємстві військових варіантів пасажирських літаків, виробництва безпілотних літальних апаратів та крилатих ракет.

Investigated the basic trends of military programs realized at the Kharkiv aviation plant. Consider the establishment of this enterprise of military options for passenger planes, the production of unmanned aerial vehicles and cruise missiles.

У 60-80-х рр. минулого століття Харківський авіаційний завод (завод № 135, з 1976 р. – Харківське авіаційне виробниче об'єднання, ХАВО) був одним з основних в СРСР виробників пасажирських лайнерів. Але при цьому тут вироблялась також і продукція військового призначення. Проте питання військових програм Харківського авіазаводу досі залишається